

1039 Üheteistkümmes aastakäik Nr. 5

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:

Julius Mägiste
Peatoimetaja

E. Trinkman-Elisto
Toimetuse sekretär

Joh. V. Veski

Tartu 1932

Akadeemilise Emakeele Seltsi kirjastus

Sisukord.

	Lk.
1. J. Mägiste, Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade uurimise puhul	129
2. E. Kobolt, Produktiivne saksa laensõna eesti keeles. Eesti <i>roovi</i> ja selle tuletiste etümoloogia ja semasioloogia. II—V (lõpp)	143
3. Lauri Kettunen, Õigekeelsuse ja õigekirjutuse küsimusi :	
1. Tuletised <i>-tus</i> ja <i>-iis</i>	155
2. Suure algtähe tarvitamine rahvaste nimedes	157
3. Soome <i>nen</i> -lõpuga sugunimede deklinaerimine eesti keeles	158
4. Toimetusele saadetud kirjandust	160

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:
Tartu, Veski 9—5, tel. 6-55.

Talitus:
Akad. Kooperat., Ülikooli 15, tel. 63.

Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade-uurimise puhul.¹

Vanade, kaugesse minevikku tagasiulatuvate keeleliste mälestusmärkide puudumise (esimesed pikemad keelemuistised teatavasti eestis ja soomes on pärit alles XVI saj. I poolelt) ja otseste ajalooliste teadete nappuse tõttu läänemere-sm. keelte ja rahvaste vanima ajaloo valgustusel on kujunenud eriti tähtsaks etümoloogiline uurimine, sõnavara põhjal keele- ja kultuurilooliste oletuste tegemine. Ainult kõige viimaseil aastakümneil on arheoloogia oma töömetodite arenguga jõudnud nii kaugele, et on suutnud anda väärtuslikke lisandeid ja korrektsioonegi sellele läänemere-soomlaste esiajaloo-pildile, mis varemalt baseerus päämiselt ainuüksi võrdleva keeleteaduse saavutisil. Põliste soomeugri kultuursõnade jälgimise kõrval meie etümoloogilisel uurimisel on tulnud palju tegemist teha laensõnade-uurimisega, kuna praeguste läänemere-soomlaste eelkäijail, algsoomlasil, on olnud sügava kultuurilise tähtsusega kokkupuuteid indo-euroopa naabritega (balti [leedu-läti], germaani ja muinasvene rahvastega). Kuna viimased üldiselt on varemini jõudnud ajaloo areenile ning seetõttu ka nende keelte uurimine vanemate tekstide olemasolu jm. põhjuste tõttu on võinud opereerida paremate andmetega, siis on neilt läänemere-soomlasile tulnud laensõnade kaudu mõnigikord võimalik koguni läänemere-soomlaste keele- ja kultuuriarengu

¹ Ettekandena esitatud Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul 5. X 1932.

etappe dateerida. Arusaadavalt nii siis ka nende algsõome laenude uurimisele on omistatud meie ja indo-euroopa keelte uurijate poolt rohkesti tähelepanu. V. Thomsen'i poolt kindlasti rajatuna¹ läänemere-sm. laenude-uurimine on aastakümnete jooksul arenenud meie keeleteaduse omaette meetodiliseks harundiks, mille praegusele tasemele tõstmisel on kaasa töötanud rida silmapaistvamaid teadlasi (E. N. Setälä, J. J. Mikkola, M. Veske, J. Kälma, Y. H. Toivonen, T. E. Karsten jt.). Silma paistab seejuures, et see laenude-uurimine ka oma tusedamaile esindajaile pole kujunenud ainuliseks spetsiaalalaks, vaid et laenude-uurimist üldiselt on harrastatud muu keeleajaloolise uurimistöõ kõrval, nagu vaheldustööna. Tundubki, et seetõttu paljude vääramatute saavutiste kõrval meie laenude-uurimisel on mõningaid õrnu kohti, mis tulevikus vajaksid veel kaalumist. Andestatagu siis ka, et allakirjutanu sellest uurimisalast enesest eemal seisjana sõnandab puudutada mõnd laenude-uurimise küsimust, mis tema arvates pole veel rahuldavalt lahendatud.

Laensõna häälikulise ja semasioloogilise külje vahekord. Laenude häälikulise rinnastuse täpsusnõude äärmuslikkus.

Meie tänapäeva laenude-uurimises näikse veel puuduvat tarviline tasakaal uuritava laensõna häälikulise ja semasioloogilise (täendusliku) külje arvestamises võõra laenuoriginaaliga rinnastuse tegemisel. Eelistatakse üldiselt häälikulist külge, nii et kui laenuks peetaval sõnal see külg kattub oletatava indo-euroopapoolse originaaliga, siis sisulis-täendusliku külje vasturääkivustele ei panda suurt rõhku, minnakse sellest kaunis kergesti mööda või jälle tehakse tähendusemuutuse oletusi, mis endid alati hästi põhjendada ei laseks. Rinnastatavate sõnade tähenduslikust kattuvusest aga hoolitakse vähem, kuna väikegi ebakorrektsus häälikulises vastavuses võib teha etümoloogilise rinnastuse hüljatavaks või vähemalt kaheldavamaks. Selle vastu on vist küll põhjen-

¹ Märkteostega Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske (Kopenhaagen 1869, saksa keeli a. 1870) ja Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog (Kopenhaagen 1890).

datult häält tõstnud Kalima¹: „Käytännössä antavat eri tutkijat sille [s. o. tähenduslikule küljele] eri suuren merkityksen, useat jokseenkin pienen — mielestäni aivan liian pienen. Verrattain rohkeasti ja kysymysmerkkiä käyttämättä tehdään sanayhdistelmiä esim. kahden kaukaisen sukukielen välillä, vaikka merkitys olisi laadultaan hyvin häilyvä ja vähän painava, kunhan vain äänteellisiä esteitä ei ole näkyvissä. Tuntuu kuin jonkinmoinen äänneseikkojen kaikkivalta olisi etymologisille tutkimuksille ominaista. En pyri anarkiaan, mielestäni on päinvastoin äänteellisen vastaavaisuuden alalla vaatimukset pidettävä korkealla. Mutta oikeutta myös merkitykselle! Ja jos on sitä mieltä, että äänteelliset ja merkityso pilliset seikat on pantava yhdessä vaakaan..., niin silloin on käsittääkseni kysymysmerkkien sijoittaminen tehtävä toisella tavalla kuin useinkin nykyään tehdään.“ See on küllalt selge hoiatav hääll autoriteetselt poolt. Eriti varemail aegadel püstitatud etimoloogiate hulgas, tõsi küll, leidub rida sääraseid ametlikult ümberlukkamata juhte, millede häälikuline külg on erandlik, nagu näit. e. *uba-sõna* seletus balti (leedu-läti) < *pupa* 'Bohne' kujust², ent praeguse uurimise seisukohalt on sellised sõnaühendused äärmiselt küsimärgilised — kuigi semasioloogiline külg võrreldavail sõnul täpselt katub. Indo-euroopa sõnaalgulised mitme konsonandi ühendid on teatavasti lmsm. laensõnus käsitletud üldiselt nii, et püsib ainult viimane konsonant (*röösk*, sm. *rieska* — vrd. leedu *préskas*, *raamat* — vrd. vn. *epamoma*, *rand* — vrd. germ. *strand* jne.), ja seepärast tundub hoopis ketserlikuna ja ebateaduslikuna Kalima oletus³, et e. *samm* võiks tuleneda indo-iraani algkujust *stambhas*, sm. *seiväs* ja eL *saiwas* võiksid olla sama ootuspärased balti *steibas~*staibas kujude järglased kui eP *teivas*, ja koguni e. *suur*, sm. *suuri*, võiksid lähtunud olla mingist indo-euroopa st-lisest sõnast (võrdluseks on esitatud muinasskand. *stórr* ja sanskr. *sthūrā*

¹ Vir. 1920, lk. 16—17, sm. *päistär* < vn. *nazdepz* etimoloogia puhul.

² Ahlqvist, Kulturwörter, lk. 39, ja selle järele Thomsen, Beröringer, lk. 210. Sõna-algulise *p*-puudumist eestis võiks seletada (igatahes küll mitte tavalise) dissimilatsiooninähtusena.

³ Vir. 1930, lk. 346—7.

'gross, mächtig'). Soome-ugri keeleleaduse autoriteetseimad esindajad Paasonen ja Setälä on pidanud viimase sn. suhtes igatahes hoopis vastuvõetavamaks ühendamist (*toidu-* *suurus*, sm. *suurimo* sõnaperega, kuna siin pole häälikuliselt raskusi võrdlemisel, kuigi teispoolt tähenduslikult nende ühteasetamine pole just kerge. Baltipoolse päritoluga sõnas *vaha* jällegi valitseb erandlik häälikuline olukord (ootaksime e. **vakk*, sm. **v akka* — vrd. leedu *vászkas* 'Wachs'), kuid täielise semasioloogilise kattuvuse juures seda pole peetud etümoloogilist ühendamist takistavaks, vaid ootusvastast *k*-tut kuju *vaha* on katsutud seletada lmsm. enda pinnal tekkinud nõrga astme üldistuseks (Thomson, Toivonen) või tuletada metateesest algkujust **vakša* (Ojansuu; varase algsm. *kš > h*) — nõnda siis nii või teisiti on nihutatud regulaarse, täpse häälikulise kattuvuse raamidesse. Kumbki seletuskatse iseenesest pole päris vastuvaidlematu.

Piirdugem selle paari näitega hulgest pakunduvast. Metoodiliselt laitmatu laensõnaseletus ei luba tänapäev rohkemat kõrvalekalduvust laensõnavõrdlustes kui kõige enesestmõistetavamaid häälikusubstitutsioone (lmsm. algkeeles püüdunud indo-euroopa häälikute ja häälikühendite asendamist omade lähimatega, näit. helilise *g, d, b* asemele helitud *k, t, p* jms., vrd. algsm. *vako* -leedu *vagà*). Kauges minevikus laenatud sõnades oletada rahvaetümoloogilisi ümberkujundusi, kontaminatsioone põliste omade sõnadega (nagu näit. germaanipäraseks peetavas sõnas *pöid*, sm. *pöytä* 'laud', vt. Setälä, Bibl. Verz.) ja muid psühholoogilisi kõrvaltegereid on teadagi riskantne ja seda on harva sõnandatud. Niiviisi korrektseks peetavad sõnaseletused ongi häälikuliselt jõudnud üldiselt matemaatilise täpsuseni, nagu seda valgustavad mõned näited Bibl. Verz-st: sm. *sauvo* 'quelle' < varase alggerm. **sawwo*, *saat*, sm. *saatto* < algskand. **sātōn*, *rupilas* < ?germ. **krupilaz* 'krüppel', *ruko* 'kleiner heuschober' < germ. **hrūgōn-*, *ruhtinas*, *ruhtina* 'princeps, dux' < germ. *druhtinaz*, (*taari*)*raba*, *rapa* < germ. **draba-*, sm. *lattia*, *laattia* 'põrand' < germ. **flatja-*, *lappio* 'flache seite' < germ. **labbiōn-*, *kuva* 'imago, effigies' < germ.

*skuwwa jne. Kui keelearengu vaatlemisel noorgrammatikutega pääses juhtima häälikseaduse erandituse põhimõte, siis pole imestada, et sellega koos ka laensõnade seletamisel jõuti stabiilsete, eranditute häälikvastavuste otsingule ja leidmisele. Tänu sellele ongi etümoloogiline uurimine saavutanud rohkesti püsiva väärtusega resultaate. Normaalse keelearengu vaatlemise rehetarre on keelelise analoogia, rahvaetümoloogia, kontaminatsiooni jms. näol jäetud lõhna- auk, ja viimasel ajal on lisaks veel ikka enam ja enam hakatud sel alal rääkima erandlikest keelevormide „kulumisist“ ja „komistuskujudest“. Vanemate laensõnade uurimisel, nagu osalt selge juba ülemaalõeldust, see hingamisvõimalus peaaegu täitsa puudub. Ja nii imponeeriv kui ka iganes on häälikuline äärmine täpsus laenusuhete rekonstrueerimisel, tundub see liialt puht-teoreetilisena, mõnelgi juhul raskestiusutavana. Sellist taoteldavat ideaalset korrapärasust on vähe kogu taevalaotuse all.

Ettevaatusele neis regulaarsusetaotlusis manitsevad eriti veel kõige hilisemad laensõnad. Neid kui kultuuri- looliselt vähehuvitavaid pole meil kahjuks süstemaat- selt jälgitud — puudub näit. igasugune ülevaade hiliseist vene laenudest eesti murdeis, rootsi laenudest soome mur- deis, vene laenudest (eriti ida-) soomes, hoopis puudulikud on teated alamsaksa ja nüüdissaksa laenudest eestis (Schlü- ter'i jt. järele), läti laenudest liivis (Thomsoni jt. järele) jne.¹ Kuid nende ligemal vaatlemisel selgub, kui palju nende hulgas on komistuslikke, kuidagi enam või vähem „eba- korrektseid“ laensõnu. Kuopio ümbruse soome murdeis tarvitataivate hiliste rootsi laenude seast² võetagu näiteks: *avitsuoñ* < *auktion*, *armiilar* ~ *armiitar* < *armvillare*, *simp- setti* < *chemisett*, *tõpskuu* < *doppsku*, *kolonterit* < *kolonner*, *liitvaunut* (surnuvanker) < *likvagn*, *litviikki* < *likvid* (palk), *Napalooni*, *Napelooni*, *Napaloi*, *Napelo* < *Napoleon*, *ansari* (kasvulava, ka kirjajkl.) < *orangeri*, *pemitsuon* < *permission*

¹ Rõõmustavaks erandiks töotab saada mag. P. Ariste' peatselt ilmuv teos (hiliseist) rootsi laenudest (eriti lääne-) eestis.

² Vt. Vir. 1909, lk. 34—39, 153—157 V. E. V. Wessman'i kirj. „Kuopion tienoilla käytettyjä ‚lainsanoja‘.“

(pension), *poftslouta* < *spottlåda* (süljetops), *toplinski* < *stopping* (täidis), *tiartin*(huone) < *teater*, *komentliija* < *komedi*, *metosti* < *metodist*, *posentiivi* ~ *posetti* < *posetiv* (väntorel), *rum(i)naati* ~ *rumsnaat* < *promenad* jt. Sama sagedaste häälikuliste ootamatustega kohtume ka idasm. vene laensõnus, millede kohta meil on põimitud sedelitekogu: *riviniikka*, *rivetniekka* (Sakkula) < *ривенник*, *goroska* (Kivennapa, Muola jm.) < *рогужка*, *roskutta* 'kelirikko' (Juva) < *рокуутья*, *rosmo* (Kymi, Maaninka, Jääski jm.) ~ *rorsmo* (Tytär-saari) ~ *rosvo* (kirjaki., murdeis) < *разбой(ник)*, *selentkat* ~ *seletkat* (Säkkijärvi, 'vest') < *жилетка*, *pesm* (Parikkala) < *песня*, *piikkind* ~ *piittind* (miski toit Ida-Soomes) < *сбитень*, *sulain*, gen. *-in* < *чулан* (Virolahti), *pullniekka* (Uusikirkko) < *полтинник*, *tipi(n)taari* (Muola) < *скипидарь* jne. Ka eesti rahvakeeles on samalaadsete näidete hulk loendamatu, näit. (Wiedemann'i Wb. järgi): *kundament* ~ *kullament* < *Fundament*, *kuller* ~ *kurel* < *Courier*, *kuntspants* ~ *kulterpalt* < *Kunzens Balsam*, *pabrits* ~ *paberits* < *Berberitze*, *perlestin* ~ *pernstin* < *Bernstein*, *rügement* ~ *rügiment* < *Regiment*, *tergentin* (Maarja-Magd. *tärgesteñ* ~ *tärbesteñ*) < *Terpentin*, *välsker* ~ *velsker* < *Feldscher*, *vörkel* < *Erker* jne. Jättes kergetiavastatava häälikulise irregulaarsuse leidmise ja võimaliku seletamise igal ülalesitatud üksikjuhul lugeja lahkeks hooleks piirdume nende näidetega. Muidugi on selliste erandsõnade kõrval „korrektse“ häälikvastavusega sõnad hilislaenudegi hulgas valdavas enamuses (*tükk* < *Stück*, *kurk* < *Gurke* jne. tüüpi), kuid see ei keela meid kultuurilooliselt väärtuslikumategi vanemate laensõnade suhtes tegema teatavaid järeldusi. Ja nimelt: ei saa kujutella, et aastat 1500—2000 tagasi läänemere-soomlaste kuulumismeel ja keeleline reprodutseerimisvõime oleksid olnud niivõrra palju teravamad praegusest, et tollaegseil laenamispuhkudel ei võinud tekkida samasuguseid komistusjuhtumeid, või et tollaegne sõnalaenaja mõtteviis oleks olnud immuunne kõigi laenude häälikulist sirgjoonelisust tõkestavate keelepsühholoogiliste tegurite vastu. Selles mõttes tuleks algsome laenude uurimisel ümber orienteeruda ja loobuda oma viimaseil aegadel avalduvast püüdest võimalikult kõik algsom. laensõnad

rekonstrueerida oma võõrsubstraadist täpselt ja laitmatult laenatuiks, või — teiste sõnadega — loobuda illusioonist, et laensõna viimses kui häälikus alati peaks peegeldama oletatavat substraati. See kärbiks küll teataval määral etümoloogilise uurimise pretensioone, kuid teeks ta inimlikult usutavamaks.

Muide võib vanemate laenude häälikulise külje hindamisel mõnikord olla kasu hiliste laenude juures kergemini kättesaadava tõestusmaterjali põhjal tehtud tähelepanekuist. Võib-olla sobiks selle illustreerimiseks sm. *sääli*, aun. *žeäli*, veps. *žäl* 'mitleid, bedauern' sn. etümoloogia, niivõrra kui järgnev mõttekäik võiks olla usutav. Mikkola teatavasti¹ loeb selle sn. 1. silbi *ä*-vokalismi tõttu (vrd. seevastu karj. *žoali* < -*ä*-) vanemate slaavi laenude hulka, arvates et „Der *ä*-laut dieser entlehnungen muss wohl so erklärt werden, dass der nach *ž, š, č* aus *é* (*ie*) entstandene *a*-laut ein von dem alten *a*-laute verschiedener laut mit *ä*-färbung war“. Mõned hoopis hilised laenud aga näikse osutavat, et palataalsete vn. *ж* ja *ч* (= *ž, tš*) järel 1. silbis *a*-d substitueeritakse ka *ä*-ga: sm. *aurinko säärii* (Kymi, ? 'kõrvetab', vrd. vn. *жапутъ*), *särii* 'selkäsauna' (Suursaari, ? < vn. *жап*; ? kas ka e. *säru* kuulub sellega ühte, on hoopis kahtlane — vrd. *särisema*-verbi); sm. *säiniekka* (-*sainiekka*, Lavansaari, < *чайник*), e. setu (Vilo) *tšäl* 'tee' < *чай*, e. Maarja-Magd. (nalj.) *särkkä* 'kuum' < *жарко, жаркий*, e. setu (Vilo) *tšäššön* '(kiriku) kabel' < *часовня*. Paralleelina mainitagu, et vene palataalse *ч* järgi näib ka setu (Vilo) hilislaenus *tšiu*² 'vähekese' < *чумъ* (Maarja-Magd. *su*², *su*²*tikkene*, Vilol Unkavitsas ka *tšü*²).

Oma ja laenatu eraldamise raskusi. Lääne-mere-soome tuletusküsimused ühenduses laenu-uurimisega.

Laensõna ja põlise oma sõna vahetegemine pole alati just kerge, eriti soome-ugri keelte alal, kus tänapäev veel puudub täielik ülevaade soome-ugri omast sõnavarast ja sage on nähtus, et omi sõnu etümologiseeritakse laenu-dena. Ammuks see oli, kui *kadakas*, *mets*, *laev* kuulusid balti laenude, *oda*, *mõni*, *palju* jt. germaani laenude hulka —

¹ BWS, lk. 113.

nüüd aga juba ollakse enam-vähem kindel nende soome-ugrilisuses. Bibl. Verz-t lehitsedes kohtume ikka ja jälle sõnuga, mille laenupäritolu on kõikuv, mis võivad olla alternatiivselt nii germaani kui soome-ugri omad või milles oletatakse võõra ja oma elemendi segunemist, näit. *pöid*, *pura(sk)*, *-kond* (sm. *kunta*), (*maha*) *murdma*, sm. *mahtaa* jt. Mida enam edasi jõuab soome-ugri oma sõnavara tundmine, seda suuremaks läheb selliste hüljatud ja kahtlaseks muutunud laenu-etümoloogiate arv. Aeg-ajalt juurdetulevad uued kindlad laenukonstateeringud ei jõua siin sammu pidada. Mõni autoriteetne etümoloog (nii nimelt Mikkola) on läänemere-soome laenuoletuste suhtes läinud nii umbusklikuks, et suures hulgas kõnesetulevaist juhtumeist näeb vastupidiseid, läänemere-soome keelist indo-euroopa (eriti vene ja leedu-läti) keelisse võetud laensõnu. Nii siis oma ja võõra piirjooned meie laenuküsimumstes on mitmeti veel ähmased.

Ent isegi asudes seisukohal, et läänemere-sm. laenuuurimise üldalused on kõikumatud, kerkib laenude häälikulise analüüsi ja võrdlusmeetodi puhul üht ja teist keelele võõraste häälikelementide eelistamisest ja omade varjujätmisest laensõnade seletamisel. Üksik- ja geminaatklusiilide vaheldusest balti ja germaani laenudes (balti ja germ. *k, t, p* > läänemere-sm. *k, t, p - kk, tt, pp*) on laenude-uurijate poolt ikka välja loetud tähtsaid laenukronoloogilisi tõsiasju: üksikkluusiilsed lmsm. sõnad kuuluksid balti ja germaani laenude vanemasse järku (tüüp sm. *nauta* — muinaspõhja *naut*; sm. *kelta*, e. *kold* — leedu *geltà*), geminaatsed aga hilisemasse laenudeperioodi (tüüp *nauttia*, *nautida* — gooti *nautjan; sm. *pirtti* — leedu *pirtis*)¹. Eriti Karsten oma palju vastuvaidlusi äratanud üksikkluusiilsete laenude eelgermaani (vorgermanisch) algupära oletusega² on esile tõstnud selle geminaadivahelduse tähtsa sõltuvuse laenava germaani poole häälikoludest. Seejuures muutub aga olukord kahtlaseks, kui arvesse võtame, et mitmel laenujuhul ühes ja samas sõnas eri lmsm. keelis

¹ Vt. Thomseni GSJ, lk. 61 jj., BFB 151, Samlede Afhandlingler II, lk. 258. ² T. E. Karsten, Germanisch-finnische Lehnwortstudien, lk. 169—180.

või nende murdeis leidub nii üksik- kui geminaatklusiili (näit. e. *malk* < *malkka*, sm. *malka* — leedu *málka*; sm. *juko-jukko, jukka* — gooti *juk*; sm. *saatto*, e. *saad* < *sato - [*heina-*]*saat* — < *sätõ*ⁿ) ja seepärast eri klusiiliastmega kujusid tuleb pidada eri ajajärkudel laenatuiks. On aga juba hoopis kahtlane, kas see klusiilitunnus nii palju kaalub, kuna teatavasti soome-ugri keelte omaski sõnavaras on rida üksik- ja geminaatklusiili vaheldusega sõnu, nagu Toivonen FUF XVIII, Anzeiger, lk. 48, Karsteni Germanerna-teose arvutamisel on viidanud. Kui soome-ugri (ja kitsamalt võetuna) läänemere-sm. keelte omaski genuiinses sõnavaras on võimalikud üleminekud üksikkluusiilelt geminaatidele ja vastuoksa, siis võib seega ka vanemate indo-eur. laenude kõnealune kõikuvus klusiilide esinduses suurelt jaolt seletuda lmsm. omalt põhjalt.

Vokalismi alalt sobiks näiteks selle kohta, kuidas oma ja võõra häälikulise nähtuse piirjooned võivad olla ähmased, l. silbi esi- ja tagavokaalide vaheldus läänemere-sm. vanemais laensõnades. Omast sõnavarast on tuntud rohkesti raskeltseletatavaid *a~ä, u~ü, e~e* vahelduse juhte: e. *kand~känd*, Kodavere *samps~sämps, kahar~kähär, (pisu)händ~eL hañd 'saba'*, veps. *rägend~e. raand*, e. *pügal~pugal, nuga~sm. nykä, e. nugis~nügis, sm. henki, e. hing~hõng, e. mels~möts, sm. etsiä~e. otsima, murd. ötsima jt.*¹ Ka laenude-uurijad, näit. isegi Karsten², kõige kaugemaleulatuvamate võõrmõjude oletaja, on seda arvestanud. Juba Thomsen³ on e. *räästas (rästas)* ja sm. *rastas*, murd. *rästäs* (< baltist, vrd. leedu *strázdas*) esineva vokaalivahelduse seletanud läänemere-sm. keelte põhjal: „...kann dies wahrscheinlich nur auf einer sekundären Wandlung des *a* in den entsprechenden weichen (hohen) Laut *ä* beruhen“ (kuigi sääljuures viidatakse laensõnade diftongivaheldusile nagu sõnus *hein~hain*, mis pole sellega täiesti paralleelsed, ja kuigi kohe järgnevas ootamatu l. silbi esivokaalsus

¹ Vt. näit. L. Kettunen, Kod. Vok., lk. 2—3, 12, 15—16, LVHA II, lk. 1. ² Vt. Germanisch-finnische Lehnwortstudien, lk. 150, sm. *kyhmy~kuhmo, tyhmä~tuhma* puhul. ³ Samlede Aftandl. IV, lk. 156—157, vrd. ka BFB, lk. 91.

sõnus *ädal* — leedu *atólas* ning *härmä*, *härm* — leedu *šarmà* viiakse tagasi oletatavaile balti *e*-lisile, *ä*-d oodata laskvaile kujudele). Ka *u* ja *ü* vaheldusega sõnad *tyhjä*, *tühi* — leedu *tüšcias*, *tytär*, *tütar* — leedu *dukter*- T. ühendab ilma selle kohta balti keelist seletust otsimata¹, nii siis vist küll ülemal *rästas*-*rastas* vahelduse puhul antud seletust siingi endastmõistetavaks lugedes. Algsoome laenudes esineva indo-eur. keelte *e*-algsm. *e* (*ō*) esinduse nagu juhtudel *köld*, **kelta* — leedu *geltà*, *nöel*, **ne(e)kla* on allakirjutanu arvates läänemere-sm. keelte põhjal õieti seletanud Wiklund². Kõnesolevaid esi- ja tagavokaali vaheldusi läänemere-soomes (ja veel kaugemalgi, vrd. *talv* — ung. *tél*, *mees* — ung. *magyar*) arvestades tuleks mõne laenuetümoloogia häälikuline seletus revideerimisele või vähemalt kahtlemisele. E. sõna *värb*, *väru*, *värblane*, vadja *värpo* oma *ä*-vokaaliga l. silbis *O j a n s u u*³ peab baltipoolseks laenuks (vrd. leedu *zwirblis* 'Sperling', balti *ir* — läänemere-soome *är* vastavus on teatavasti sagedane). E. *varblane*, sm. *varpunen* jm. *a*-lised vasted peaksid olema rahvaetümoloogia tulemus, vrd. sm. *varpu* (e. *varb*). Rahvaetümoloogiliseks on viimased kujud seletanud juba Mikkola⁴, oletades siin laenu muinasvene poolt (*вѣрбуу* < **verb-*), kuna slaavi **vorb-* > vn. *вѣрбѣу* „ablaut“-kujust, mis oleks andnud läänemere-soomes *a*-lise vaste, ta mõningate (allakirjutanu arvates ebaoluliste) häälikuliste takistuste tõttu ei pea laenamist võimalikuks. Tundub, et see kahtlane rahvaetümoloogia-seletus võiks kõrvale jääda, sõna võiks pidada slaavi poolt laenatuks, kas *vorb-* või *verb-*kujust (mõlema „ablaut“-astme kõrvuti laenamine ei tundu usutatv), kas *a*- või *ä*-lisena algselt, kuna *a*-*ä* vaheldus võib väga hästi tekkinud olla läänemere-soome pinnal. Seda enam, et linnunimedes just on võrdlemisi sagedane häälikmetafoor, ja kõnealusel korral häälikuvaheldus *a*-*ä* võiks kuuluda sellele alale. Umbes samasugune lugu on eL *rügä* g. *röä* 'Roggen' etümoloogiaga, mida Ojansuu⁵ peab *ü*-vokalismi ja sõna-

¹ Säälsam., lk. 170, Beröringer (BFB), lk. 100. ² Vt. Streitberg-Festgabe 1924, lk. 424—5, ja Suomi V, 10, lk. 248. ³ Lisiä suomal.-balttil. kosketuksiin, lk. 44—5. ⁴ BWS, lk. 104, vrd. ka lk. 43. ⁵ Lisiä, lk. 35—6.

lõpu tõttu balti laenuks (vrd. leedu *rugys* 'Roggenkorn', < tüvest **rugja-*, *u* > *ü* seletuvad 2. s. alguse *j* palataalse mõjuga läänemere-soomes — mis muide on väga problemaatne, kuna omast sõnavarast pole esitada säärase palataliseerimise paralleele). Kuid sõnalõpule käesoleval korral ei saa anda suurt tõestusvõimet, kuna võrdlemisi haruldased *is*-lõpulised sõnad eestis on mõnikord tüveldasa ümber kujundunud (vrd. *rugl* 'rukis' näit. Jämajas, Reigis ja Kuusalus, *rukki* Põhja-Tartumaal; setu *nakri*, Koiva murdes Lätis *nakr*, Mõniste *načkķē* 'naeris')¹. Thomseni järgi juba germaani poolt pärit oleval *rukis*, sm. *ruis*-sõnal on *ü*-lised vasted eestis ja vadjas (e. *rukis*, vadjas *rūiz*), milliste keeruline seletamine baltipoolse *rügā* + germaanipoolse *rukis* kontaminatsioonina eestis ja eesti laenuna vadjas tunnukse väga otsituna. Germ. poolt laenatud *u*-lisele kujule võis algsoomes endas tekkida *ü*-line paralleel.

Isegi nii kriitiline etümoloog kui Y. H. Toivonen on mõnikord kaldunud esi- ja tagavokaalsuse vahelduselt laensõnus seletama indo-eur. laenuandva poole hääliknähtuste põhjal, kus seda võiks teha, nagu nägime, teisiti. Vastava vokaalivaheldusega sõna vadjas *reṅṅko*, e. *rōuk*, sm. *roukko*, *roukkio* ~ *rōykkio* etümologiseerimisel² (vrd. muinas-isl. *hraukr*, *hreykja* jne.) ta tunnukse panevat rõhu germ. laenuandvale poolele, sõnudes: „Miten nämä rinnakkain esiintyvät etuja takavokaaliset muodot voitaneenkin joskus selittää, on syytä ainakin muistaa, että juuri germaanisissa lainasanoisakin tällaista kahtalaisuutta tavataan: *auskari* - *äyskäri*, *nuha* - *nyhä*, *pursto* - *pyrstö* jne.“ Samas etümoloogiateseerias selgitab T. sm. sipelganimetisi *mauriainen* (aun. *mauroi*), *muurahainen*, *muuriainen* (e. *murelane*), vana kirjajl. *myyriäinen*, pidades võimalikuks, et igaüks neist oleks laenatud germ. eri „ablaut“-astmest: < **maur-*, < **mūr-*, < **miūr-*.³ Viimase **miūr-* > sm. *myyr-* oletus põlvneb küll Setälält, FUF XIII, lk. 326—7, ja T. pole selles päris kategooriline.

¹ Et siin esineb just *a*-tüvi (*rügā*), võiks võib-olla koguni panna selle arvele (?), et tähenduslikult samasse kategooriasse kuuluvad tavalisimad viljanimed on *a*-(resp. *a*-)tüvelised: *kezvā*, *kāra* — nendega kõrvuti võis tekkida ka *rügā*, *rōā*.² Vir. 1919, lk. 108. ³ Saal- sam., lk. 104—6.

Kuid igatahes on vähene juba säärase kolme „ablaut“-astme paralleelse laenamise sisemine tõenäolisus. Laiemalt esineva *muur-* (*mur-*) kuju kõrvale, kui see laenati germaani poolt, võis päälegi, nagu ülemalkäsiteldud juhtumeiski, lmsm. keelis endis tekkida esivokaalne *mür-*line paralleel, seda enam, et putukatenimedes on teatav hääliksümboolne vokaalivaheldus hästi mõeldav (vrd. kas või e. *putukas-mutukas*, *m~p*).

Kõige teravamalt torkab silma laenulise seletuse eelistamine läänemere-sm. keelte omapõhjaliste oletusvõimalustega võrreldes vanemate läänemere-sm. laensõnalõppude juures. Nagu üldse meie laenude-uurimise metoodiliseks imperatiiviks on laensõna tagasiviimine võimalikult kattuvale laenuandva poole häälikulisele vastele (vrd. ülemaal, lk. 132), nii on see loomulikult nõutav ka laensõnade lõppude kohta. Kuid seejuures pole sageli kahjuks küllalt arvestatud seda, kui suur mõju on laenava keele enda tuletuslõppude ja ka muidu sõnalõpu-tüüpide asjadekäiku segunemisel. Pole midagi loomulikumat, kui et niisugused laensõnad kohanduvad oma lõppude poolest laenava keele oma tuletussüsteemile, eriti veel, kui nende lõpposa häälikuline koostis on viimasele võõras või haruldane. Seda võime kõige paremini jällegi jälgida hiliste, häälikuliselt ja semasioloogiliselt läbipaistvate laenude juures. Võtame näiteid idasooime murdeist, kust neid juhtub olema enam käepärast. Soome omadele *-nta-*, *-nto-*, *-nti-*tuletuslikele sõnule (tüüp *korento*) nõjumisist või selle suffiksiga edasituletumisist märgitagu: *karmanto* 'tasku' < vn. *карман* (Muola, Uusikirkko, Kivennapa); *polenta* 'puuhalg', 'kepp' - *polena* < vn. *полено* (Säkkijärvi, Valkjärvi); *sulanti* - *sulana*, *sulani*, *sulain* 'sahver' < vn. *чулан* (mitmel pool kagusoomes); *saranta* 'koit' < vn. *заря* (Tütarsaar). Idasm. *-ts-*line suffiks (tüüp *kammitsa*) on tõmmanud kaasa eriti vn. *s-* ja *ž-*tüvelisi sõnu: *kalpatsu* 'vorst' < vn. *колбаса* (Lavansaari); *rokotsa* 'rogusk' < vn. *рогожа* (Tütarsaar); *paritsa*, *paritsa* 'kaubapääline' < vn. *барыш* (Juva, Tütarsaar, Suursaar, Vehkalahti jm.); *riutta*, *riuhtha* 'vart', algkuju **riutsa* < vn. *ры(с)ыз* (mitmel pool idasoomes; ka *riusa*, *riuska* kohati). Läänemere-

sm. instrumentaalnoomenite-suffiks *-in* on niisama laensõnus teataval määral produktiivne: *laaputti* gen. *-me* 'tohtviisk' < vn. *лапотъ* (Uusikirkko); *sarrai(n)* gen. *sarraime(n)* 'sara, küün' < vn. *сарай* (Johannes, Kirvu, Uusikirkko jm.). Väga produktiivseist sm. *kk*-lisist tuletuslõppudest on muidugi oodata sama moondavat mõju laensõnadele: *hamukka* (~*hamutta*, Saarijärvi), *hamukkēt* (Säkkijärvi), pl. *hamukat* (Jyväskylä) 'rangipadi' < vn. *хомут*; *narikka* 'turg' < vn. *на рынке* (Kuopio; paiguti soomes veel kujud *nariikka*, *narentk[a]*, *nareikka*); *voilikka* (Tütarsaar), *voilakka* (Kivennapa) 'rangipadi' < vn. *войлок*.

Seda laadi laensõnade lõpposa käsitluse kohta võiks esitada pikki loetelusid kõikjalt läänemere-sm. keelist. Suistamo karjala murdest näit. on selle kohta värskest trükist ilmunud näiteid¹: *kušakko* 'turkin vyö' (ven. *кушакъ* 'id.'), *kulakko* 'nyrkki' (ven. *кулакъ* 'id.'). Materjalide avaldaja R. E. Nirvi juhib tähelepanu asjaolule, et siin „on lähdetävä murteen *oi*:sta (siis alkujaan *a*-loppuisten deminutiivimuodoista): *oi* > *o*. Piirdume ainult veel paari huvitavama hilisema laenu suffiksaalkohandumisega meile kõige lähemast — eesti keelest. Kuusalust märgitagu hilislaensõnade liitumist *-in*-instrumentaalnoomenitega: *tärkestiimme öli* 'tärpentin'; *apsadi* gen. *apsattiimme* 'apsat, konts'; *kappu* gen. *-ttiimme* 'kalevine naisterahva talvepalitu, kuub.'² Setust võiks näiteks olla paari laensõna huvitav liitumine *-inen*-sõnade hulka: *sēhine*, *sēhine* 'eeskoda, võõrus', illat. *sēh(i)tsehe* < vn. *сеницы*, *hafokkęne* 'tuhkur' < vn. *хорёк*³. Eriti keeruliseks on kujunenud tuletusliku ümbertõlgenduse kaudu alamsaksa laensõna *toober* (vrd. saksa *Zuber*) kagueestis, kus temal leiame vaste *tūrja*. Viimase seletusvõimalus näikse peituvat selles, et *toober* ~ *toover* 'Zuber' (Wied. Wb.) on metateesse *toorev* (Wied.), *tūrev* (Maarja-Magd.) kuju kaudu saanud lähedaseks *-v(a)*-partitsiipidele (*tulev*, *tegev* jne.). Need partitsiibid aga omakorda oma funktsionaalse

¹ Vt. R. E. Nirvi, Suistamon keskusmurteen vokalismi (Suomi V, 13), lk. 83. ² AES-i murdekogude järgi. ³ Prof. Saareste' ja allakirjutanu ülestähendised Pankjavitsast ja Villost.

lähedusega *ja*-tegitjanimedele (*tulija*, *tegija*) on viinud *too-rev*-kuju viimaks üle *ja*-liste sõnade kilda, luues eelduse *tütja* kujule tekkimisele.

Kui nüüd hiliste läbipaistvate laenude juures laenusaaaja poole omal tuletussüsteemil on nii tähtis osa laensõnade häälikulise külje ümberkujundamisel, siis pole see võinud teisiti olla ka vanemate algsoome laenudega. Põhimõtteliselt on algsm. laenude uurijad seda tunnustanudki. Nii on Thomsen oletatavate balti laenude *halea* (vrd. leedu *žalias*), *lattea* (vrd. leedu *platus*), e. *tume* (vrd. läti *tumšš*) puhul pidanud võimalikuks, et neis esineb „Vermischung mit der besonders in Adjektiven häufigen Endung f. *-ea*, *-ia* (für *-eda*, *-eta*...)“¹. Samuti on juba T. viidanud balti ja germaani (*u*)-tüvede esinemisele *ut*-tuletuslikena läänemere-soome keelis, arvates², et „die f. Endung *-ut* sehr wohl für *-us* stehen kann“ (vrd. sm. *olut* - leedu *alūs*, sm. *vantut* - germ. **vantu-z*), ning juhtides tähelepanu mõnede indo-eur. *n*-tüveliste laennoomenite *l*-tüvelisusele läänemere-soomes (*perkele*, e. *pergel* - leedu *perkūnas*³, *sammal* - leedu *sámanos* 'Moos' jt.⁴). Samasugusel printsiipiaalsel seisukohal asub ka Mikkola⁵, väites oma slaavi laenude uurimuses, et „*u* und *a* für *r*. *o* in wörtern wie *patukka* < *бамозъ*, *urakka* < *урокъ* beruht wohl auf anlehnung finn. wörter an andere durch *-u-kka* und *-a-kka* gebildete, wie *puolukka*, *haljakka* u. s. w.“ Setälä taas germ. laene käsitelles näit. on juhtinud tähelepanu läänemere-sm. *oi*-suffiksi segunemisele sõnus *kerno* (-*kernas* 'promptus', vrd. gooti *-gairns*, muinas-isl. *giarn*: „Die fi. form auf *o* könnte jedoch in diesem fall auch eine ableitung sein“) ⁶ ja *multo-*, *multokuro* 'assel' („Der vokal *o* wahrsch. aus dem fi. zu erklären, vgl. *aitovieri* 'stelle neben dem zaun' zu *aita* 'zaun')⁷.

J. Mägiste.

(Järgneb).

¹ Beröringer, lk. 116, Samlede Afhandl. IV, lk. 198. ² Beröringer, lk. 158, Saml. Afh. IV, lk. 270; vrd. Thomsen, GSI, lk. 89, Saml. Afh. II, lk. 143. ³ Beröringer, lk. 207, Saml. Afh. IV, lk. 358. ⁴ Berör., lk. 214—5, Saml. Afh. IV, lk. 370—1. ⁵ Vt. BWS, lk. 38. ⁶ SUSA XXIII, 1, lk. 24 ja FUF XIII, lk. 383. ⁷ FUF XIII, lk. 413.

Produktiivne saksa laensõna eesti keeles.

Eesti *roovi* ja selle tuletiste etümoloogia ja semasioloogia.

II

Väljaspool eelpuudutatud sirgjoonelist arengut seisab rida tuletisi, milles peegeldub selgesti *roovi* varasemate arenemisastmete tähendusi.

roovivits

on üks neid *roovi* tuletisi, mis muutunud ehitusviisi tõttu tõenäoliselt on määratud peatsele surmale. Krk-s ja Plv-s kõneldakse roovivitest minevikuvormis, Saa-st teatakse, et neid tarvitatud siis, kui naelad puudusid, Amb-s nad olevat asendatud naeltega, Erastveres neid „nüüd enam ei tarvitata“ ja Hls-s nad olevat olnud tarvitusel aastat viiskümmend tagasi. Seevastu tunneb neid aga Wied. Wb.: *roovi vits* Ruthe zum Befestigen der Dachlatten an die Sparren ja Hupel¹ *roovi vits, a*, Ruthe, mit welcher man Latten an die Sparren bindet.

Praegu tuntakse või mäletatakse seda sõna siiski veel kaunis rohkesti: VJg *ruävi viits* Amb, Kos *roovivits*, Pee, Pde *rõuviits*², Lai *roovi vitsad*³, Plt *rõvivitsad*, MMg *rõv-viits*⁴, Trm *rõovi vitsad*, LNg, Kul *rõv-viits*⁵, Mär, Vig *roovi-vits*, Tor *rõvi viits*, Saa, Hls, Krk, Trv, Vil, SJn, Kan *roovi-vits*, Rõu *rõvivitsa*⁶, Plv *rõvi vitsa*, Räp *rõvviits*⁶. Suurem osa kihelkondi tunneb seda sõna vitsana, millega seotakse horisontaallatid sarikatele (näit. Hls, Amb, Plv, Krk, Saa, Tor, Räp; vt. ka Wied. Wb., Hupel!), paiguti aga — Nis-s⁷, Mär-l, Vig-s, Kosel — kinnitatakse *roovivitsaga* teatavad

¹ August Wilhelm Hupel: Ehnstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte... nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche, Mitau 1818, lk. 210-b.

² Hr. Viidebaum'i lahkeil teateil.

³ ERM-i arhiivis säilitatavast koolide kaudu kogutud vastustematerjalist ERM-i „Rahvateaduslikud küsimuskavad III“ järgi.

⁴ Prof. J. Mägiste' lahkeil teateil.

⁵ Hr. A. Tiitsmaa' lahkeil teateil.

⁶ Hr. J. Ainele' lahkeil teateil.

⁷ Hr. Kr. Meikop'i lahkeil teateil.

sarikate kohal asuvad vertikaallattid, mis on määratud lah-
tiselt tappide peale laotud katuselattide kinnitamiseks.

Mida enam muutub *roovivits* minevikuesemeks ning
kaob tarvituselt, võidab maad teine tuletis —

roovinael.

Need neljatollised latinaelad võeti tarvitusele siis, kui
saeveskid hakkasid valmistama katuselatte. Nii on muutu-
nud ehitusviis ühelt poolt surunud tagaplaanile *rooviku* ja
roovivitsa, teiselt poolt esile kutsunud kaks uut liitsõna:
roovilati ja *roovinaela*. Viimase kohta on andmeid Amb-st,
Koselt, Trt-st, Hls-st, SJn-st, Krk-st, Saa-st, Kan-st; ka Hää-l
esineb *rõvinael*.

Tihedas ühenduses *roovivitsa* ja *-latiga* on tuletis
roovima.

See verb väljendab katuselattide kinnitamist sarikatele,
sündigu see naeltega või vitstega. *Roovima* = 'naelutama'
on tuntud näit. Hls-s, Vas-s, Erastveres, Pee-s¹. Seevastu
tähendab *roovima* 'latte sarikatele siduma' LNg-s, Kul-l²,
Krs-s, JMd-s, VNg-s, Vai-s, Trm-s, Plv-s, Krl-s ja ootus-
päraselt Hupelil. Verb on väga laialt levinud nii eP-s kui
eL-s, ja nimelt järgmiselt: Vai, Iis, VNg, Kuu, Koe *ruòvima*,
VJg *ruävima*, Amb *roovima*, JMd, Trm *ròvima*, Pee¹, Pde³,
Plt, LNg², Kul², Kse, Hää, Saa⁴ *rõvima*, Krk, Trt *roovima*,
MMg⁵, Trv *rõvima*, KJn, Ran *rüvma*, Plv *rõvma*, San,
Vas *rüvma*, Krl *rüvme*, Rõu, Vas *rüvma*.

Kirjanduses kohtame verbi Klein'il (lk. 94): „*roovitakse*
3,7×5 sm lattidega...“, E. õigekeels.-sõnaraamatus: *roovima*,
Wied. Wb-s: *roovima* (*roovitama*, *roovitsema*), *roodima*⁶
belatten, die Dachlatten an die Sparren befestigen, Hupeli
Sprachlehre teises trükis (lk. 210-b): *roovima* latten, belatten,

¹ Hr. K. Meikopi lahkeil teateil.

² Hr. A. Tiitsmaa lahkeil teateil.

³ Hr. Viidebaumi lahkeil teateil.

⁴ Isiklikud märkmed.

⁵ Prof. J. Mägiste lahkeil teateil.

⁶ Nähtavasti sõna [vilja] *roodima* mõjul (< alamsks. *schroden*),
mis kohati kokku langenud sõnaga *roovima*. Vrd. vastupidist kattumist
roovimine 'vilja puhastamine', Holdre, Patküla.

rovima kattusi die Latten auf die Sparren binden, *rovit-sema* ... belatten. Seega on ka verb võrdlemisi varase aja kohta tõestatav.

Vastavalt eelmisele tähendab ka teonimi

roovimine

osalt lattide naelutamist (näit. Saa-s), osalt nende sidumist (näit. Trm-s). Et rahvapärases, lihtsas kõnes teonimed ju alati võimalust mööda asendatakse verbidega, siis leiame ka kõnesoleval juhtumil rikkalikult esindatud verbi kõrval ainult piiratud arvul teonime-vasteid, nimelt VNg *kadukse ruõdimine*¹, Trm, Trt, Krk, Saa, Sjn, Vig ja Mär *roovimine*. Trükitud allikate viimisteldud „raamatustiil“ eelistab vastupidiselt nimisõnu verbidele, ning me leiame ootuspäraselt kõnesolevat teonime nii Kleini ehitusõpetuses — „... *peale sarikate roovimist*...“ (lk. 88) — kui ka ajakirjas „Uus Talu“: „... *katuse roovimine*...“ (UT 1928, lk. 29.)

Jääb vaadelda veel mäårsõnaline

katus on roovis,

mis esineb Trm-s, Krk-s, Saa-s, Sjn-s ja Hls-s ning väljendab katuse katmata, ainult lattidega lõõdud olekut. Ráp-s esineb veidi erinev vorm: *kattus on rõvidel* samas tähenduses².

III

Kõigil senipuudutatud sõnadel, alates valmis-katusega ja lõpetades latinaela või roovimetsa-heinamaaga, on siiski üks ühine tunnus: nende tähendus on suuremal või vähemal määral seoses ühe ainega, puuga, kuigi tähendus võib suunduda selle aine eri esinemisvormidele.

Vastandina sellele rühmale on eesti keeles rida sõnu, mille tähendus Wied. Wb. andmeil läheb hoopis lahku eelmisest rühmast: *roov*, *roovi* Gewölbe, Schwibbogen, *roovialused* die Füße eines Gewölbebogens, *roov* Rauchfang, Mantelschornstein, Bauernküche ohne Schornstein, *roovi all* in der Küche, *tule-roov* Feuerkasten in der Dreschtenne.

¹ Teise silbi konsonandi kohta vrd. alamärk. 6, lk. 144.

² Hr. J. Aine lo lahkeil teatel.

Domineeriv ainetunnus on siin kivi (võlv, suitsukumm, korsten, tulekast!), ning selle tunnuse kõrval esineb teine, mis sootuks puudub eelmisel rühmal: kuna esimeses grupis sõnad peamiselt tähendasid puumaterjali tervikuks ühendamata üksikosi, suundub tähendus kõnesolevas teises rühmas ehitise terviklikele osadele, mil on kindel, ruumiline piiritlus (kööök, tulekast, korsten, suitsukumm!). Nii selgub juba põgusal vaatlusel, et viimase rühma derivaatide semasioloogiline areng on käinud teisi teid.

Kõnesoleva sõna vanimate tähendusvarjundite hulka kuulub tüüp

roov 'võlv'.

Juba Helle-Gutsleff'i grammatikas esineb: *roov* Gewölbe ohne Schornstein¹; hiljemini kohtame tähendust Wied. Wb-s: *roov*, *roovi* Gewölbe, Schwibbogen. Samale tähendusele viitab ka Wied. Wb-i liitsõna *roovi-alused* die Füße eines Gewölbebogens (am Fenster etc.). Tähenduse praeguse esinemise kohta on andmeid KJn-st: *rûv*: *rôvi* 'Schwibbogen'. Mis puutub selle tüübi tähendusearengusse, siis võib ju nihkumine 'katus' > 'võlv' teostuda väga kergesti, kuna neil mõistel on õige rohkesti kokkupuuteid: katus, lagi võib ju ka võlvitud olla; iga võlv on ühtlasi ka mingi kate, katus. Nagu *rooviku* puhul õigupoolest subordineeritud tunnus — ümmar kuju — on tõusnud peatunnuseks, nii võis ka ehitatava katuse juhuslikult võlvitud kuju hiljemini omandada domineeriva tunnuse ilme. Kui veel arvestada, et keskaegses ehitusviisis võlvid esinesid küllalt sageli (linnavärad, losside käigud ja keldriruumid, maa-alused käigud jne.), siis näib oletatud nihkumine 'katus' > 'võlv' olevat küllalt põhjendatud.

Kuid teiselt poolt ei tohi jätta arvestamata, et eesti tähendus 'võlv' võib sama hästi olla otseselt laenatud saksa keelest. Juba keskalamks. murdeis esineb *rôf* kumera katusena, võlvitud varjualusena laevade tagatekil: vrd. *rôf*... die Bogendecke auf dem Hintertheil des Schiffes, Sch-L III, 515-b.

¹ Anton Thor Helle — Eberhard Gutsleff, Kurzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache, Halle 1732, lk. 170-b.

On õige tõenäoline, et ka balti-alamsaksa keeles esines *rôf* = 'võlv', sest kohalikkudes ürikutes säilinud *rôf* 'Rauchfang' (millest allpool lähemalt) viitab sinna poole. Kahjuks pole vanemal ainekul põhjendatud balti-saksa sõnaraamat kavatsusest kaugemale edenenud, mis teeb võimatuks tõestada kõnesoleva tähenduse faktilist esinemist kohalikus saksa keeles. Seega jääb esialgu lahtiseks, kas tähendus 'võlv' esineb eesti keeles laenuna või algupärase edasiarenguna.

Liitsõnadest, mis otseselt viitavad tähendusele 'võlv', tuleks mainida

roovialune 'võlvialune, „kangialune“',

mis sellisena esineb Vln-s¹, näit. lossivaremete käikude nimetusena.

Võlvi tähenduse spetsialiseerumistulemus on Wied. Wb-i

roov: *roovi* 'Rauchfang, Mantelschornstein'.

Selle tähendusvarjundi kohta on andmeid õige vähe. Peale Wied. Wb-i tuntakse seda ainult veel KJn-s: *râv*: *rôvi* 'Rauchfang' ning VJg-s: *tule ruâv on reije ahjul ies*, kus *ruâv* ilmselt tähendab ahjueelset suitsukummi. Selle tüübi puhul on enam-vähem kindel, et semasioloogiline areng 'võlv' > 'võlv tuleaseme kohal' = 'kamin, suitsukumm' ei ole tekkinud eesti keeles, vaid on laenatud. Selle originaal leidub juba keskalamsaksa keeles, kuid nähtavasti ainult balti-keskalamsks. keeles.

Kuna riigisaksa murdeist ei ole andmeid sellise tähendusvarjundi kohta, esineb see juba XIV sajandi² lõpul korduvalt kohalikes linnaseadustes. Nii Haapsalus: „*Nemant schal bacfen edder bruven, it si dan ein Dudesch man und hebbe... einen guden roef*“³; samuti Vana-Pärnus: „...*datth he se, datth he enen ghuden roff offthe badaffen hefft*.“⁴

Et sõna ja selle tähendus balti-alamsaksa keeles oli laialt levinud, selle kohta saame kaudse tõestuse läti kee-

¹ Isiklikud märkmed.

² Vrd. Sch-L III, 516-a.

³ -oe- tolaeageses ortograafias = ô. Sõna *roef* tuleb seega ka tabelis (lk. 154) lugeda *rôf*.

⁴ Vt. Carl Russwurm, Nachr. über Alt-Pernau, Reval 1880, lk. 55.

lest, mille *ruðvis* 'das Gewölbe über dem Feuerherd, das gewölbte Funkendach;... der Kamin...' Mühlenbach-Endzelin'i andmetel on samuti alamsaksa päritolu¹. Baltisaksa keeles tähendus 'kamin' on esinenud kuni võrdlemisi hilise ajani: veel Hupeli „Idiotikon'is“ leidub *Roof, der*, d. i. Rauchfang, Rauchgewölbe². Seega tuleb tähendus eesti keeles — eriti lätipoolsete argumentide mõjul — lugeda vist küll laenatuks.

Omapärane tähendusvarjund, mis kindlasti eesti keeles endas tekkinud, on Wied. Wb-i

tule-roov 'Feuerkasten in der Dreschtenne', mis praegugi veel esineb JMd-s: *tule rõöv* 'kivist tehtud kast, mille sees peerg põles rehepeksu ajal (van.)'. Esemekuju ei selgu täiel määral puudulikust kirjeldusest, kuid see võiks olla midagi läti peerukastikesega sarnanevat, mida kirjeldab Bielenstein³: rehetoa nurgas, mõni jalg maapinnast, seinale kinnitatud kividega või saviga kaetud nurgariiu, millel tõepoolest rehepeksu ajal põles peerg. Veidi kõrgemale kastikesekohale on aga kinnitatud tulekaitseks väike katus. Riiu all olev põrandapind on risti üle nurga käiva palgiga eraldatud muust rehetoa põrandapinnast.

Kui eesti *tule-roovil* oli selline kuju, siis selguks ka tähenduseareng: laenatud ahju-tulekaitsekumm kandus üle rehetoanurgas asuvale tulekaitsekummile *en miniature*.

Kõige huvitavamaid variante on lõpuks

roov 'köök'.

Vanemas kirjanduses kohtame seda tähendust õige sageli: Juba Helle-Gutsleff'i 1732 ilmunud grammatikas, lk. 170-b leidub: *roov* die Küche... 17. Helle-Gutsleff'i 17. deklinatsioonitüüp lubab oletada tüvevokaali -e⁴. Viiskümmend

¹ Vrd. K. Mühlenbach — J. Endzelin, Lettisch-Deutsches Wörterbuch, Riga 1923—, XXIX, 585-a.

² [August Wilhelm Hupel], Idiotikon der Deutschen Sprache in Lief- und Ehstland, Riga 1795, lk. 195.

³ A. Bielenstein, Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, St.-Petersburg-Petrograd 1907—1918, I, lk. 90, joonis 54.

⁴ „Erandite“ puhul on Helle-Gutsleff'il tüvevokaal antud otse nominatiivi kõrval; vrd. *köök* g. i!

aastat hiljemini esineb Hupeli Sprachlehre I trükis, lk. 416-a: Küche ohne Schornstein *roov*. Täpselt sama kordub ka Hupeli Sprachlehre 1818 ilmunud II trükis (lk. 457-b). Järelgi poole sajandi järele kohtame tähendust Körber'i sõnaraamatus¹, kus *roov*, *i* Küche on varustatud ristikesega †, seega Körberi poolt saksa laensõnaks tunnistatud. Sõnaraamatutest tunneb seda lõpuks ka Wied. Wb.: *roov*, *roovi* (*roe*) Bauernküche ohne Schornstein. Tähendus: *köök* esineb samuti kõnekäänus, mille leiame Hupeli Sprachlehre I trükist, lk. 115: „*robi suits ja tukki ving on saksa surm*. Rauch und Qualm ist des Deutschen Tod.“ Täpsem nii keeleliselt kui seletuselt on sama lause Hupeli Sprachlehre II trükis, lk. 164: „*rovi suits ja tukki ving on saksa surm*. Küchen-Rauch und Löschbrands-Qualm sind des Deutschen Tod.“ Huvitav, et siingi *roov* = 'köök'. Kuid veelgi huvitavam on tähelepanek, et sama kõnekäänd esineb veel peaaegu sada viiskümmend aastat hiljemini, 1923 ilmunud Tammann-Rull'i „Õigekirja algharjutistes“², pealegi veel ortograafias, mis kahtlustäratavalt sarnaneb Hupeli esimese trükiga: *Roobi suits ja tuki ving on saksa surm*. Olgugi tuttavaks nähtuseks, et just kooliraamatutes samad luge-mispalad, samad näitelaused kanduvad edasi ühest trükist teise kas või sajandeid, on Tammann-Rulli *roobi suits* meile siiski väärtuslik: ei tahaks oletada, et autorid paigutasid harjutustikku sõna, mis neile endile täiesti arusaadamatu; vaid peab arvama, et tähendus 'köök' oli neilegi tuttav.

Nende literatuuri-andmete kõrval esineb *roov* = 'köök' paiguti tänapäevagi rahvakeeles. Kan-st teatatakse, et „Roovi köök, ka pinos nimetatud, om välja köök.“ Samasse kategooriasse nagu eelmine kuulub ka kõnekäänd

roovi all 'köögis'.

Sellegi kohta on andmeid nii vanemast kirjandusest kui ka uuemast rahvakeelest: Hupel I, lk. 416-a, in der Küche *rovi al*. r. d. [r = Tallinnamaa; d = Tartumaa]; Hupel II,

¹ K. Körber, Kleines Ehstn. Handwörterb., Dorpat 1866, lk. 173-a.

² Aado Rull, Õigekirja algharjutused, I vihk. Trüki jaoks korraldanud V. Tammann. IV trükk, Tartu 1923.

457-b täpselt sama; Körberi Wb., lk. 173-a *rovi all* in der Küche; Wied. Wb. *roovi all* in der Küche. Huvitav on teada Saa-st: „... mäletan üht vana suitsu tare, millel köök või söögi keetmise ase oli tehtud püsti roigastest... mäletan, kui vanemad inimesed ütlesid: keedab suppi roovi all.“ Siin on algselt võlvitud köögi kohta tarvitata nimetus *roov* laienenud ka teissuguse köögi, suveköögi, püstkoja suunas. (Vrd. arengut *roovik* 'katuselatt' > 'igasugune latt'.)

Ilukirjanduses on sõna köögi tähenduses esinenud Jaan Oks'al: „*Sulane venis põhjusea — järsku tooli-pingilt ülestõustes roovi alla...*“¹, „*Lõppemas hommiku soojenduse leem nagu oleks tüdrukule roovi alla salamärki annud.*“²

Eelmisest postpositsionaalsest konstruktsioonist on ilmselt tekkinud liitsõna

roovialune 'köök'.

Seegi esineb juba Hupeli Sprachlehre II trükis, lk. 457-b: Küche... *rovi allune*. r. [r = Tallinnamaa] ja kordub hiljemini Körberi Wb-s, lk. 38-a: Küche... *roovi allune*. Sõna esineb ka Jaan Oksa äsjamainitud novellis: „...*paksud vihasupi lained... ähvardavad roovialuse kõrbend-musta kivilage...*“³. Sõna tähendust Jaan Oksa keelepruugis aitab selgitada Oksa kodukohast päritoleva mag. G. Ränga teade, et Karjas *roovialune* tähendab eritüübilist kööki, mille võlvitud lagi kitseneb ülespoole ja suubub nii otseselt korstnasse⁴. Nimetus *roovialune* köögi tähenduses olevat seal vanemas rahvakeeles ainuline, kuna püstkoda on alati *pärõu* ning *kööök* alles hiline keelend. Ka Aud kohta on andmeid, et seal kohati esinevat veel suveköögi nimetusena *roobialune*⁵.

Viimase rühma — *roov*, *roovi all*, *roovialune* — tähendusarengu rahuldav seletamine tekitab suuremaid raskusi. Ühelt poolt on seletus näiliselt õige lihtne: püstkojad

¹ Jaan Oks, Neljapäev. Novellid ja miniatüürid, Tallinna 1920, lk. 16.

² Sealsam., lk. 15.

³ Neljapäev, lk. 13.

⁴ Esinenud peamiselt mõisa des.

⁵ ERM-i arhiivis säilitatavast käsikirjast: Aleks. Iso tamm, Rahvateaduslikud kirjeldused Audru kihelkonnast, 1924, lk. 53.

ehitati roovikuist, mistõttu tekkis nimetus *roovik-köök > *roovi köök* > *roov*. Seda väidet võiks kõigutada asjaolu, et *roovik* esineb alles Wied. Wb-s, kuna *roov* = 'köök' meile on tuttav juba Helle-Gutsleff'i grammatikast. Kuid sellega ei ole veel tõestatud *rooviku* mitteesinemine vanemal ajal, ning see *argumentum ex silentio* üksi veel ei otsusta küsimust.

Kaaluvam on asjaolu, et balti-saksa keeles esineb samuti kõõgi tähenduses sõna *Roof*, näit.: Hupeli Sprachlehre I trükis, lk. 454-a: *Roof* s. *Küche*; täpselt sama Sprachlehre II trükis, lk. 517-a; Hupeli Idiotikon'is, lk. 195: *Roof*, *der...* d. i... *Küche* ohne Schornstein, Körberi Wb-s, lk. 173-a: *Küche*, *lf. Roof*. [sub *roov*], [lf. = lifländisch]. Ka Riigi Keskarhiivis säilitatavates Saaremaa revisjoniprotokollides aastast 1767 esineb sõna ja tähendus korduvalt: „*Der Roof oder grosse Küche...*“, „*In der Mauer nach dem Roof oder Küche...*“.

Tekib seega küsimus: kas eesti *roov* = 'köök' on laen balti-saksa keelest, või on balti-saksa *Roof* laen eesti algupärasest tüübist *roov* << *roovik-köök? Kui vanades ürikutes õnnestuks leida saksakeelseid lisanäiteid, siis see võiks — teiste argumentide toetusel — küsimust otsustada saksa keele originaalsuse kasuks. Juhuslikult teada olevad andmed Saaremaa revisjoniaktidest on kahjuks liiga hilised. Siiski on olemas teatavaid asjaolusid, mis lasevad paisia vähe tõenäolisena tähenduse tekkimist eesti keeles.

Oletades arengut *roovik-köök* > *roovi köök* > *roov*, ootaksime esijoonel spetsiaalsemat tähendust 'püstkoda'. Kuid kirjanduses esinevad seletused ei kõnele mingist suveköögist: Helle Gutsleff'il on *roov* 'die Küche', Hupelil 'die Küche ohne Schornstein', Wied. Wb-s 'Bauernküche ohne Schornstein'; *roovialune* on Körberil 'Küche', ning Hupelil on täpne vahe: *Küche... rovi allune*;... die von Latten *pinno*. Seega ei tähenda *roovialune* ega *roov* Hupelil kindlasti mitte püstkoda, nähtavasti ka mitte teistel autoritel. Viimaks ei ole *roovialune* mag. Ränga andmeil Sa-l mitte kunagi püstkoda, vaid alati võlvlaega elumajaköök¹.

¹ Aud *roovialune* = 'suveköök' ei ole vastuolus eelmisega, kuna suveköök pole identne püstkojaga, vaid võib tähendada ka paekivist ehitist.

Oletades eesti vaste originaalsust tekitaks raskusi ka Helle-Gutsleff'il esinev *e*-tüvi, sest *roovik-köök oleks oma arengul pidanud andma *i*-tüve. Seevastu sobib *e*-tüvi hästi saksa vaste originaalsuse oletusega: *rôf*: *rôfe*- esineb saksa keeles seaduspärasena ja võiks siit olla laenatud ka eesti keelde, kus ta Helle-Gutsleff'i aegu esines veel *e*-tüvelisena, mille asemele hiljemini astus *i*-tüvi, nagu see laensõnade puhul on tavaliseks nähtuseks¹.

Otsustavam kui eelmised argumendid on sama sõna ja tähenduse esinemine läti keeles. Mühlenbach-Endzelini andmeil (XXIX, lk. 585-a) esineb Gulbene's, Rauna's, Smilten'is, kuid ka Pernigeli's, Dunika's (Liibavi külje all), Dundaga's (Vindaviga ühel liinil), Saikava's (Riiaga ühel liinil), Kazdanga's (Liibavi läheduses) — seega siis mitte Eesti-Läti piiril, kus seda võiks kahtlustada eesti laenuna — *ruðvis*, *ruôvis*, *ruôve*... die Küche ohne Schornstein. See läti *ruôvis* põlvneb Endzelini andmeil nagu eestigi *roov* kesk-alamsks. keelest. Kui aga läti keelealal kõneldavas saksa keeles oli olemas *rôf* = 'köök', siis ei ole põhjust oletada, et see puudus eesti keelealal kõneldavas saksa idioomis. Seega näikse olevat enam-vähem tõestatud, et eesti *roov*, *roovi all*, *roovialune* << balti-saksa *rôf* 'Küche'^{2 3}.

Kahtlemata mõjus aga soodustavalt ja toetavalt kaasa sõna rahvaetümoloogiline ühendamine roovikutest ehitatud püstkojaga. Selle tõenäolise, kuid peamiselt spekulatiivsel teel koostatud etümoloogia lõplik tõestamine vanemate balti-saksa vastete esitamisega peab esialgu jääma tulevikuules-andeks: juhuslik otsimine vanemates ürikutes ei taga soovi-

¹ Vrd. *vaas*, *-i* < *Vase*, *pann*, *-i* < *panne*, *tangid* < *tange* jne.

² Võrreldagu ka Helle-Gutzleff'i *e*-tüve kattumist läti vormiga *ruôve*, mis ju seletub saksa laenuna!

³ Võiks tekkida küsimus, mispoolest köögi-tähenduse tekkimine balti-saksa keeles on usutavam. Eelmisest mäletame, et tähendus *suitsukumm*, *kamin* on balti-saksa keeles tõestatud. Siit võis tähendus avardu-mise teel kergesti üle kanduda ka võlvi all olevale ruumile, köögile. On huyitav, et täpselt sama areng on aset leidnud põhjasaksa merimeeste keeles: laeva tagatekil asetseb kumera katusega varjualune nimega *rôf*; selles varjualuses valmistatakse meeskonnale toitu, ning ilmselt sama semasioloogilise arengu tulemusena leiame tDK III, 48-a: „*rôf*... Esszimmer für das Schiffsvolk...“

tud tulemusi, ürikute süstemaatiline läbitöötamine peaks aga sündima juba laialdasemate eesmärkidega.

IV

Nagu eespool korduvalt mainitud, esineb alamsaksa murretes ning ka skandinaavia keelis paralleelselt *rôf* ja *rûf*. Viimane teisend ei ole tundmatu eestigi keelele, kuigi seda leidub ainult rannikul erikeeleliselt ja spetsiaalse tähendusega. Hää-¹ on *ruhv* laeva madruste eluruum *laeva is o'tsas*, Rõi-s on *ruhv:ruhvi* laevanina kajut ning Jäm-ski tuntakse sõna *laeva ruhv*. Kuna sõna esineb ka soome keeles — vrd. *ruhvi* meeskonnaruum (suuremal laeval), — kajut (purjehahi jm. väiksema veesõiduki)² — siis võib etümoloogilise vastena arvesse tulla niihästi alamsaksa *rûf*... die Bogendecke auf dem Hintertheil des Schiffes, die als Wohnung des Capitains, des Schiffsvolkes etc. dient³ kui ka rootsi samatähenduslik *rûf*⁴. Häälikulisi takistusi igatahes ei ole eesti *ruhvi* ühendamiseks alamsaksa-rootsi merimeeste *rûf*-iga, kuna eesti keeles esineb laensõnades korrapärane substituutsioon pikk vokaal + *f* > lühike vokaal + *hv*: *tahvel* < *tâfel*, *tuhv* < *stûfe*, *trahv* < *strâfe* jne.

Et sõna *ruhv* ei näita mingisugust erilist tähendusvarjundit — olgu siis, et eesti sõna tähendab esiteki kajutit, kuna see germaani keelis on tagateki kajut — siis on selle haru jälgimine semasioloogiliselt vähem huvitav.

V

Oleme jälginud pikka semasioloogilist arengut, mille algrakukeseks oli saksa *rôf* 'katus', mis laenuna eesti keeles on läbi teinud rea semasioloogilisi metamorfoose⁵ ja tuletuslikult on osutunud väga produktiivseks. Sellest on tuletatud rida liitsõnu — *roovilatt*, *roovilaud*, *roovivits*, *roovinael*, *rooviritv*, *rooviroigas*, *roovimalk*, *roovialune* — ning

¹ L. Lepp, Ideoloogiline kogu.

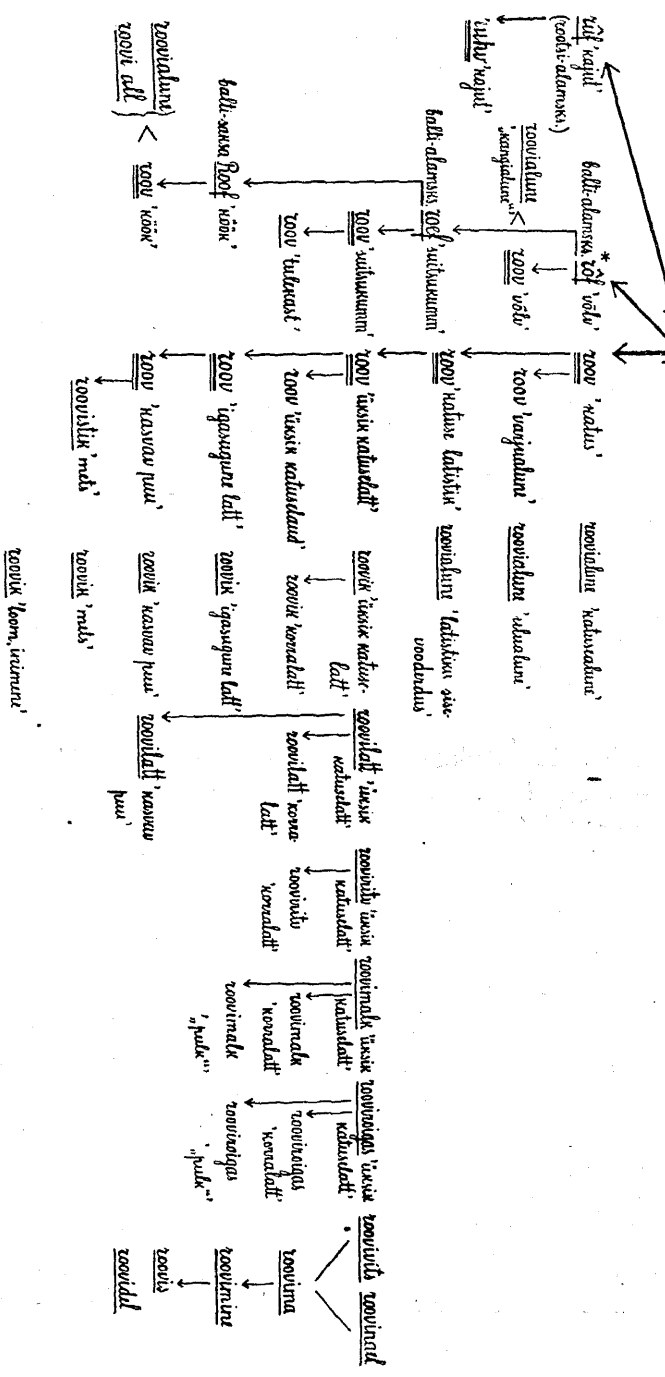
² J. Mägiste, Soome-eesti sõnaraamat, Tartu 1931, lk. 466-b.

³ Sch-L III, 515-b jj.

⁴ Vt. Falk-Torp., lk. 917. Rootsi *raf* on siiski laen alamsks. keelest!

⁵ Vt. EK eelm. nr-s, lk.109.

Жуқалатпақа түл. төл 'катыс'

төлүк 'тоом, ичириме'

uusi lihtsõnu: *roovik, roovel*, verb *roovima*, selle teonimi *roovimine*, vastavad adverbid *roovis, roovidel*.

Samal ajal on ka saksa keeles kõnesolev sõna arenenud, ning eesti keel on mitmekordse laenamise teel endasse kogunud ja säilitanud selle arengu astmeid: 'katus' — 'võlv' — 'võlv tuleaseme kohal', 'suitsukumm', 'kamin', — 'kõök'. Kuid siingi on eesti keel loonud ka omalt poolt uusi teisen-deid — 'tule roov rehetoas' — ja tuletisi: *roovi all, roovi-alune*. Kolmanda haruna on arenenud eri suunas meri-meeste kajutinimetus *ruhv*.

Kokku võttes on eesti keeles laialt levinud ja hargnenud *roovi*-sõnapere etümoloogiline põlvnemine ja semasioloogiline areng lühidalt skitseeritult selline, nagu näeme juurde-lisatud tabelil, lk. 154.

E. Kobolt.

Õigekeelsuse ja õigekirjutuse küsimusi.

1. Tuletised *-tus* ja *-tis*.

Nagu moe-asjaks näikse kujunevat *-tus*-sõnade järje-kindel kõrvaletõrjumine uute *-tis*-sõnade eest. Algas, umbes kümne aasta eest, oli vähenõudlik ja vahest tarvilikki. Siis hakkas riigikogu koosolekute kirjeldustes (praegu vist 'kirjeldistes') esile tulema valitsuse *esitisi* endiste *esituste* asemel. Oli ju tol ajal, kus *esitus* veel ametlikus keeles tähendas sedasama mis praegu *esindus* („välisministeeriumi *esituskulud*“, „Eesti *esitus* Inglismaal“ jne.) tungivat põhjustki otsida *esitusest* erinevat nimetust neile seaduseelnõudele ja ettepanekuiile, mis valitsus riigikogule 'esitas' läbikaalumiseks. Selleks sai *esitis*, mis järelikult tähendas 'esitamise' ehk 'esituse' tulemust. Peab küll ütleva, et otsekoheseid eeskujusid sellele sõnatuletusele rahvakeeles ega mujal vist ei olnud, kuid kaudselt sobis selleks ju näit. (denominaalne) sõnatuletus *sepis*, mis tähendab 'sepitsemise' saadust. (Vahest ka *keedis* 'keetmise tulemus'.)

Kõrgest kojast välja läinud õnnestunud katse hakkas varsti järeletulijaid leidma. Kui kord *esitus* oli maha visatud ja *esitis* asemele võetud, milleks siis veel *ehitus, asutus, kirjutus, luuletus, kingitus, toimetus, saavutus* jne? Kõik need rahvaomased sõnad pidid uuendajate arust taganema

ja aset andma puhtkunstlikele sünnitusile (,sünnitusile‘) *ehitis*, *asutis*, *kirjutis*, *luuletis* jne. Ei puhata vist nii kaua, kuni viimane *-tus* ei ole *-tis*-iks painutatud.

Rahvakeeleski on, nagu tuttav, tuletuslõpp *-tis* (*-is*), aga vähemalt üldisemalt tegevuse v a h e n d i t väljendamas, näit. *hirmutis* (millega hirmutatakse), *peletis* (millega peletatakse), *väetis* (millega väetatakse), *hapatis* (millega hapatakse), *kuivatis* (millega, milles kuivatatakse), *lopatis* (millega loputatakse) jne.¹ On raske teadagi, kas nad kõik on rahvakeelest pärit, sest kirjakeelde soetatud selle tüübi sõnad väljendavad ju sedasama funktsiooni, näit. *öeldis* (predikaat, s. t. lauseliige, „millega subjekti kohta midagi öeldakse“), ja vähemalt minu vaistu järele *tuletis* ei või muud tähendada kui seda, millega (sõnu) tuletatakse, järelikult tuletuslõppu; sellevastu *tuletus* oleks tuletussõna ise, s. t. tuletamise saadus, niisama nagu näit. ehitamise saadus on minu teada igal pool rahvakeeles *ehitus*, asutamise saadus *asutus* jne.

Ja milleks kogu see tülikas uuendus? Ainult selleks, et *-tus* võib tähendada ka tegevust ennast, nagu näit. *kirjutus* 'kirjutamise saadus' ja 'kirjutamine, kirjutustegevus'. Tahetakse, et *-tus* jäägu ainult tegevust väljendama. Aga kuhu siis kavatsetakse panna *-mine* (*kirjutamine*)? See väljendab ju kõige selgemini tegevust (näit. kirjutamine on poisil raske). Tegelikult ei tule ju kunagi segadust sellest, millal näit. *kirjutus* väljendab tegevuse saadust, millal tegevust ennast, sest viimasel puhul on alati võimalik *kirjutamist* tarvitada. Eesti keelepuusse on siin kunstlikult tahetud uus ja pealegi tarbetu oks pookida, kuid seejuures tugev ja elujõuline vana oks välja-kuivamisele sundida.

Algusest saadik ma olen seda „*tis*-i-tõbe“ (nagu „Päevaleht“ seda kord nimetas) kaheldes ja kahetsedes kõrvalt vaadanud, kuid sõna võtma on mind ses asjas sundinud alles oma Eesti-soome sõnaraamatu teoksil olev uus trükk. On hirmus vaadata, kui kaugele järjekindluse nimel *-tus* tuleks ümber vahetada, ja pealegi asjata. Kirjakeeles on juba paratamatult kunstlikke sünnitusi küllalt, ja raske on neid tarkadelgi pähe õppida. Ei tohiks kirjakeelt raskeks teha, kus seda tõsine vajadus ei nõua.

¹ Wiedemann'i sõnaraamatus: *kurgu loputis* 'ein Schluck Brantwein'. Ka *loputes*, nagu selle liigi sõnad vist algupäraselt olidki. (*-tus*-sõnade esivokaalseiks vasteiks neid on vist täitsa asjata pidada.)

2. Suure algtähe tarvitamine rahvaste nimedes.

Kümne aasta eest oli üldiseks kombeks suure algtähe tarvitamine keele kohta; näit. kirjutati „laensõnust *Eesti keeles*“. Soome eeskujul soovitasin tol ajal (Arvustavad märkused keeleuendusnõuete puhul, lk. 92, 93) väikest algtähe tarvitamist niisugusel korral. Selleks oli prakti- list tarvidust, sest tehtud ettepaneku järele näit. *eesti* pidi üksinda väljendama sama mis *Eesti keel* (näit. „laensõnad *eestis*“), ja kirjutusest pidi selguma, kas oli jutt rahvast või keelest. Muidugi tuli väikest algtähte tarvitada rahvaste nimedes nagu *eestlane, soomlane, venelane* jne., sest nad on ju üldnimed (apellatiivid).

Ma ei tea, kust on alguse saanud see ametlikuks kippuv mood, et ka rahvaste nimed kirjutatakse väikese alg- tähega, näit. *eesti rahvas, prantsuse rahvas* ja isegi *inglise kaubandus, rootsi raud, soome päritolu* jne. See sünnib siis, kui rahva nimi esineb atribuudina. Põhjenduski näikse selleks olevat: niisugusel korral olevat sõna *a d j e k t i i v s e s f u n k t s i o o n i s*, ja et eesti keeles vastav adjek- tiiv puudub, korvatakse väikese algtähe tarvitami- sega. Praktilisemalt öeldes: kui näit. sakslane ütleb ‚est- nisch‘, ‚französisch‘, ‚schwedisch‘ jne., tuleb eesti keeles kirjutada *eesti, prantsuse, rootsi* jne. (‚Das estnische volk‘ — eesti rahvas.)

Niisugune kirjutusviis eeldab, et iga eestlane — väikse- mast koolijütsist alates — tunneb näit. saksa keelt ja võib kohe öelda, kus sakslane tarvitab rahvaste nimedes adjektiiv- i ja kus ta järelikult ka eestis on nõutav. See nõue on juba niisugusena ülearune, kui mitte öelda võimatu. Veel hullem on kõnesolev kirjutusviis sellepärast, et ta on täitsa üld- reeglite vastane: pärisnimed (propriumid) tuleb *s u u r e* alg- tähega kirjutada. Kui kümne aasta eest oleks kirjutatud näit. *eesti rahvas*, siis oleks kirjutaja kohta arvatud, et ta vaene alles esimesi suleharjutusi teeb. Mul on tundmus, et praegugi vähemalt välismaalane eesti keelt õppides ei või vabaneda arvamisest, et väikese algtähe tarvitamine niisugu- seis pärisnimedes on kas eksitus või tung meisterdada kirju- tusviisi lubamatute abinõudega. Kui adjektiiv peaks olema vaja siin tarvitada, siis tuleks adjektiiv kas või kunstlikult tuletada (näit. ‚*eestiline* rahvas‘, nagu mõnikord ka on näha olnud), aga vähemalt tungivat tarvidust selleks ei olegi. Kõik soome sugu keeled lepivad niisugusel puhul substantii- viga (näit. soome keeles: *Suomen kansa*, kuna *suomalainen kansa* tähendaks soome keelt kõnelevat rahvast), ja adjektiiv- i

tarvitamine ses ulatuses, nagu see väikese algtähe kirjutusviisi eeldaks, on meie sugukeelte (kõige rohkem eesti keele) iseloomu vastane.

Olen isegi selle üle kahelnud, kas oli tarvilik hakata vana kirjutusviisi *Eesti keel* vahetama *eesti keeleks*. Nagu öeldud, sündis see soome keele eeskujul, kus näit. *suomi* tähendab keelt, *Suomi* aga maad ja rahvast. Varemalt kirjutati Soomeski *Suomen kieli* (*Ruotsin kieli, Venäjän kieli* jne.) ja see oli teataval viisil loogiline, sest on ju näit. *Suomen kieli* oluliselt ainult Soome maa ja rahva keel; kõneldatakse Soomes küll ka teist keelt, aga see on jälle Rootsi rahva keel ehk Rootsi keel. Väikese tähe tarvitamist põhjendati väitega, et näit. *soome keel* tähendab ajalooliselt sama kui *soomlase keel* (ja viimane on ju väikese tähega kirjutatav apellatiiv), kuid see põhjendus ei ole vähemalt praktiline põhjendus. Suur algtäht oleks ikka olnud loomulikum niisuguses atribuudis soomegi keeles, ja seda on ka hakatud viimasel ajal mõnes ajalehes (tõsi küll, demonstratiivselt) tarvitama.

Jäägu keelt tähendavas atribuudis püsima väike algtäht, kui teda raske on tagasi suureks kangutada, aga rahvaste ja maade ja teiste propriumide kirjutamises ei tohiks minu arvates väike algtäht mitte mingisuguse põhimõtte nimel tarvitusele tulla.

3. Soome *nen-lõpuga* sugunimedede deklioneerimine eesti keeles.

Ametlik keel on kaldunud juba ammu reeglile, et soome keele *nen-lõpuga* nimed (*Paasonen, Heikkinen, Kettunen, Pakarinen* jne.) deklioneeritagu nagu võhivõdraste keelte sõnad, liites *n*-le otsa apostroofi järele *i* ning vastav käändelõpp (*Paasonen'ile, Heikkinen'ist, Kettunen'ile* jne.). See on muidugi teataval viisil „õige“ seisukoht, sest kui soome keele kombel deklioneerida (*Paasosele, Heikkisest* jne.), nagu seda laialt tehti ja ikka veel tehakse, tuleks nominatiivi otsa õigust mööda tüve *s* (**Paasos, *Heikkis* jne., nagu näit. eest. *varesele: vares*). Naljakas on see ametlik deklioneerimine igatahes kuulda ja lugeda igapähele, kes on harjunud vastavaid nimesid soome keeles kuulma ja kes teavad — ja selleks ei ole suurt teadmist vaja —, et nad põhjalt on sedasama liiki kui eesti keeles näit. *Rebane* või *Jürine*, ainult et *-n* on eesti sõnast aja jooksul kadunud. Väikene sellekohane reegel eesti keele grammatikas teeks minu arust asja selgeks ilma suurema vaevata, liiatigi neile, kes soome keele algeid koolis õpivad, selgitades pealekauba kergesti arusaadaval kujul joonekese eesti keele häälikute ajaloost (ka kohanimede *Sangaste, Mõniste, Mägiste* jne. algupära).

Mul ei olnud tahtmist selles asjas kaasa rääkida (olgu et ka „oma lehm oli ojas“, s. o. oma nime imelikku muutmist võhivõõraste rahvaste nimede kombel tuli harjuda nägema), enne kui praeguse Eesti Soome-saadiku minister *Rebase* nimi hakkas Soome ajakirjandusse ilmuma. Sellest tehti alguses otse prantsuskeelne nimi ja kirjutati (ja muidugi rõhutati) *Rebanélle*, *Rebanésta*, *Rebanéta* jne. Või jälle *Rebanelle*, *Rebanesta*, *Rebanea* jne. Alles siis, kui ajakirjanikkude tähelepanu juhiti sellele, et nimi on ju sama kui meie kodune *Reponen* või *Kettunen*, oli sõna deklinaerimine soome keeleski niisama lihtne kui selge: nimetav küll *Rebane*, aga omastav *Rebasen*, osastav *Rebasta*, alaleütlev *Rebaselle* jne. Vaevalt ükski ajaleht eksib selles enam — olgu küll, et deklinaerimisviis on soome keeles „reeglivastane“.

Esialgu ei ole Soomes veel „tõe ja õiguse“ jaluleseadjaid selles asjas ilmunud seletama, et asi ei ole puhta soome keele seisukohalt korras. *Rebane* ei ole soome keeles vähemalt esialgu veel „võõra keele nimi“, ehk küll ta oma kuju poolest moodustab väikese, aga selgesti meelespeetava erandi keele derivatsioonisüsteemis.

Nii siis, meie ütleme soome keeles *Rebane*, *Rebaselle*, öelge teie eesti keeles *Kettunen*, *Kettusele*. Sellega talitame oma keelte loomu kohaselt igatahes rohkem, kui et soostume neid nimetüüpe nominatiivi põhjal võõristavalt moonutama teistes kaasustes.

*

Eeloleva puhul ärgu tekkigu mõte, nagu tahaksin alahinnata seda tööd, mis keele arendamise ja normeermise alal viimasel aastakümnel Eestis on tehtud. See töö on olnud keeleuudendusliikumise jätkamist oma tagajärgede ja ka — oma julguse ja radikaalsuse poolest. Eelarvamistest vaba julgus ja radikaalsus on keele suurkorraldusel teatavaks voo-ruseks, kuid selles peitub ka nõrkus. On võimatu nõudagi, et iga üksikküsimuse puhul märki oleks tabatud. Sellepärast on vist kaunis kahjulik kuulutada seda normeeritud — ja alatasa normeeritavat — keelt „ametlikuks“ ses mõttes, et kirjastajate, autorite ja kooliõpetajate käed sellega kinni seotaks. Ettekirjutatud reeglid on näit. rumala keeleredi-geerija või arenematu emakeeleõpetaja käes väga kahjulik tööriist, olgu et reeglite ülesseadja ehk ise mõistaks oma teooriad mõistlikul viisil kokkukõlla viia praktikaga. Alles aegade jooksul, kui liiga isiklik on neist reeglitest ja sõna-sünnitustest välja varisenud ja aset andnud laiemate ring-kondade otsustele, on õigus nõuda ettekirjutuste täpsemat

jälgimist, kuid ikka ja alati ettevaatlikult, sest autorivabaduse radikaalne kitsendamine keele asjus hävitab kirjakeele arenemise loomulikke eeltingimused. **Lauri Kettunen.**

Toimetusele ja AES-le saadetud kirjandust 1931.

Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernaui. IX Band. 1926—1929. Pernaui 1930. 148 lk. + 4 tabelit.

Filologu biedribas raksti. XI. sējums. Rīgā, 1931. 208 lk.

A. magyar királyi Ferenc József-tudományegyetem Almanachja. Az MCMXXX — XXXI tanévről. Szeged 1931.

De Oriente. Documenta, studia et libri. Num. 66, dec. 1930. Pont. Institutum Orientalium Studiorum. Roma. 112 lk.

Peale seni üksikult loeteldute veel terve kogu „Sanakirjasäätiõ“ küsitluskavasid eri alade ning eri küsimuste kohta.

1932.

Virittäjä 1932 — nr. 1 ja 2. Sisuks ms.: Aarni Penttilä, Grafeema- ja foneemasuomen suhteesta. Erik Ahlman, Spesieksen vaikutuksesta eräisiin suomen substantiiviattribuutteihin. Y. H. Toivonen, Etymologisia huomioita (ms., „Suom. *systää*“, „Suom. *tarkka*, *tarkoittaa* jne.“, „Viron *ehtima*, *ehitama*, *ehitus* jne.“). Lauri Pelkonen, Distributiivinen menetelmä kirjallisuuden lukemisessa. Martti Vaula, Mitä kirjallisuutta keskkouluasteella luetaan. Kirjanduse ülevaates: Martti Rapola: Lauri Kettunen, Suomen murteet II; Martti Haavio: Aug. Anni, Kanteletar I, II; Lauri Pelkonen: J. Hollo, Itsekasvatus ja elämisen taito. Oigekeelsuse alalt: H. Teppo, Sanomalehtiemme suomea I. Ülevaateist: Viron äidinkielen õpetajien IV kokous. — Arvo Suominen, Ääntämystä koskevan oppisanaston täydentämis- ja tarkistamishetdotuksia. Paul Ariste, Vadja rahva usundist. Arvo Suominen, Yleiskielen sanansisäisten eritavuiisten ääntöyhtymien ääntämisestä. Alli Korhonen, Oikeinkirjoituksen õpetuksesta. Kirjanduse ülevaates ms.: Martti Niinivaara: Julius Mägiste, Soome-eesti sõnaraamat. Oigekeelsuse alalt: E. A. Tunkelo, Eräiden vieraisperäisten paikannimien kirjainasusta (Armenia? Armeenia; Bulgaria? Bulgaaria). Vaidlusi: Lauri Kettunen, „Suomen murteet II“. Prof. Martti Rapolan arvostelun johdosta; M. Rapola, Edelläolevan johdosta.

Kuukiri Eesti Kirjandus 1932 — nr. 1—9. Sisuks ms.: A. Palm, Kuidas tõlgitakse meil ja kuidas peaks tõlkima (nr. 1, 3). A. Palm, Kanteletar I ja II (6). J. Mägiste: Joh. Aavik, Sõda uut tüvisõna (6). H. Haljaspõld ja M. Tedre, Võõrsõnade leksikoni asjus (2). H. Haljaspõld, Eesti-Saksa-Inglise avariisõnastik (4). P. Ariste, Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1929 (4). Ed. Vigel, Eesti raamatute üldnimestik 1918—28 (7). O. Liiv, Fr. Puksov'i kolm uut tööd eesti raamatu ajaloo alalt (9). J. Roos: V. Ridala, Eesti kirjanduse ajalugu III (6). R. Reiman: K. Mihkla, Lühike eesti kirjanduse ülevaade keskkoolidele (5). G. Suits, Koidula „Ojamõldri ja temma minnia“ algupära (3). G. Suits, Otto Wilhelm Masing kirjamehena (4). M. Lepik, Kristjan Jaak Peterson (8). A. Palm, Eesti Kirjanduse Selts 1907—32 (nr. 7, 8, 9). B. Linde, Mälestusi EKS-i algaastailt (9). H. Prants, Surma ja elu vahel. Kahe EKS-i 13-aastane vaheaeg (9). A. Palm, Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ asutamine ja algaastad (5).

Vastutav toimetaja: Julius Mägiste.

Väljaandja: Akadeemiline Emakeele Selts.

SOOME-EESTI SÕNARAAMAT

Toimetanud

JULIUS MÄGISTE

*

Nimetatud sõnaraamat ei ole üksnes kuiv sõnadekogu, vaid selles leidub rohkesti kõnekäände, lausenäiteid, käändetarvitamise näiteid verbide juures, idiomaatilisi väljendusviise ja muud mitmekülgset ainesrikku, mis on tähtis õppijaile, tõlkijaile ja kõigile keeletarvitajaile. Silmas on peetud ka igakülgset teaduslikku terminoloogiat. Peale muu sõnavara sisaldab sõnastik ka valiku kohanimesid ja kõige tarvitavamaid soome sõnalühendeid. Autor on tuntud kui hea soome keele ja soome murrete tundja. Teos on ainulaadne ulatuselt, ajakohaselt ja kompetentsuselt.

„Mägiste sõnaraamat on seniseist soome ja eesti keeli ühendavaist sõnaraamatuist kõige parem ja suurem ning täidab kahtlemata suurepäraselt oma ülesande. Meie vennasrahvaste kultuurisuhete seisukohalt selle ilmumist võib pidada suursündmuseks“.

Mag. Martti Niinivaara, „Virittäjä“
1932, lk. 167–8.

*

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI
KIRJASTUS, TARTUS 1931

VIII+688 lehekülge, hind 9 kr. 75 s.

Pealadu

Akadeemilise Kooperatiivi raamatukaupl.
Tartu, Ülikooli 15, telef. 63.

KEELETEADUSLIK AJAKIRI EESTI KEEL

(XI aastakäik, 1932)

ilmub Akad. Emakeele Seltsi toimetusel, aasta kohta kuus numbrit, à 32 lk., kokku 192 lk. Tellimise hind aastaks sise-
maale 2 kr., välismaale 2 kr. 50 s., pooleks aastaks sisemaale 1 kr.
Üksiknumbri hind 35 s. Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised ja
linnades suuremad raamatukauplused. Üksikuid numbreid on müügil
Tallinnas Tall. E. Kirj. Üh. „Päevalehe“, Tartus O/Ü. „Noor-Eesti“
ja Akad. Kooperatiivi raamatukaupluses. Viimases ka talitus (Tartu,
Ülikooli 15, telef. 63).

Varemad aastakäigud:

- I—IV aastak., 1922—1925, à 192 lk.,
brošeeritud, hind à 2 kr. — s.
V—VIII aastak., 1926—1929, à 256 lk.,
brošeeritud, hind à 3 kr. 20 s.
IX—X aastak., 1930—1931, à 192 lk.,
brošeeritud, hind à 2 kr. 50 s.

Raamatukogudele ja koolidele 15 %, Seltsi liikmeile 20 % hinna-
alandust. Saada Noor-Eesti raamatukauplusest.

Toimetus: Tartu, Veski 9—5. Tel. 6-55.

Muid Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetisi:

- Eestlasele eesti nimi. Hind 50 s. 15.000 uut sugunime. Hind 50 s.
Litvi lugemik I—V, à 25—40 s. Setu lugemik I, II. Hind 50 ja 75 s.
Soome kirjastik. Nr. 2, 3, 4, à 25—30 s.
Valik grammatilisi oskussõnu. Hind 25 s.
Valik eesti kirjekeele vanemaid mälestisi. A. Saareste ja A. R. Ceder-
berg. Vihk I. Hind 2 kr. — Vihk II. Hind 2 kr. 50 s.
Tundmused tegurina keelearengus. A. Saareste. Hind 50 s.
Esimene katse eesti keele kõnemeloodia võrdlevas uurimises.
W. E. Peters. Hind 1 kr.
Eksperimentaalfoneetika alged. W. E. Peters. Hind 40 s.
Eestipäraseid isikunimesid. J. Mägiste. Hind 1 kr.
Wanradt-Kõlli katekismuse katkendid. V. a. A. Saareste. Hind 40 s.
Esimese eestikeelse raamatu, Wanradt-Kõlli katekismuse keelest.
A. Saareste. Hind 40 s.
Verbi paigutus Fählmann'il ja nüüdseid sõnajärje-küsimusi. Harald
Paukson. Hind 40 s.
Keel ja loogika. A. Koort. Avec un résumé. Hind 50 s.
Murdetekstid (erilehtedel) à 5 s.

Ladu: O/Ü. Noor-Eesti, Rütli tän. 4, Tartu.

- Soome-eesti sõnaraamat. Toimetanud Julius Mägiste. AES-i kirjastus,
Tartus 1931. VIII+688 lk. Hind 9 kr. 75 s.
Algsm. 1. silbi *eü* eesti keeles. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 30 s.
Eesti keeleala murdelisest liigendusest. (Kolme kaardiga). Albert
Saareste. Avec un résumé. Hind 60 s.

Ladu: Akad. Kooperat. raamatukauplus, Ülikooli 15, Tartu.